

## Sprawcy zabójstw w Polsce: nowa próba analizy typologicznej z zastosowaniem *Facet Theory*<sup>1</sup>

Małgorzata Przybyłek

Instytut Psychologii UJ

Michał Sławik

Instytut Ekspertyz Sądowych im. Prof. Dra Jana Sehna w Krakowie

Józef K. Gierowski

Instytut Ekspertyz Sądowych im. Prof. Dra Jana Sehna w Krakowie

Katedra Psychiatrii Collegium Medicum UJ

CRIME PERPETRATORS IN POLAND:  
AN ATTEMPT AT A NEW TYPOLOGICAL ANALYSIS  
WITH THE USE OF *FACET THEORY*

**Abstract.** In the presented research we have analysed 137 cases of homicides committed in Poland between 1975 and 1995. We have selected 46 variables describing offenders' background including their main motivation and crime scene characteristics. We have used the Facet Theory and identified three different types of homicides: emotional-delusional, sexual, and economical. Each group has specific kind of unique features of offenders' behaviour and their socio-psychological characteristics.

W niniejszym artykule posłużyliśmy się nie publikowaną dotąd w języku polskim metodologią analizy danych empirycznych – *Facet Theory* (FT), która wydaje się szczególnie użyteczna przy analizie i interpretacji badań przeprowadzanych na gruncie psychologii sądowej (m.in. Salfati, Canter, 1999; Godwin, 2000). Metodologia ta, stosowana także szerzej w naukach społecznych, pozwala z jednej strony na uwzględnianie zjawisk jednostkowych, które mogą mieć istotne znaczenie przy próbie konstrukcji nowych teorii, a z drugiej strony podkreśla arbitralność wyborów dokonywanych przez badacza w procesie wnioskowania statystycznego. Odrzuca m.in. takie powszechnie stosowane pojęcia, jak współczynnik istotności, którego wartość jest przyjmowana całkowicie arbitralnie, co w konsekwencji może prowadzić do niedostrzegania relacji faktycznie istniejących w badanej populacji.

W pierwszej części artykułu przedstawiamy podstawowe założenia *Facet Theory*, natomiast w drugiej pokazujemy przykład jej zastosowania do analizy sposobu działania sprawcy w miejscu zabójstwa, danych dotyczących cech charakteryzujących sprawcę, które tworzą zespoły współwystępujące cech i zachowań sprawców (Salfati, Canter 1999). Możliwe stało się stworzenie modelu zachowań sprawcy powiązanych z jego cechami socjopsychologicznymi, opartego na współwystępowaniu całych zestawów zmiennych, a nie jedynie izolowanych korelacji pomiędzy nimi.

### METODOLOGIA ANALIZY DANYCH – *FACET THEORY*

*Facet Theory* służy do konstruowania teorii na podstawie danych empirycznych. Koncentruje się ona na doborze zmiennych, które mają być obserwowane, i na technikach pozwalających na uogólnianie – opierając się na dostępnych zmiennych – wniosków dotyczących całego obszaru zainteresowania. Cechą wyróżniającą FT jest to, że uwzględnia ona w swoich założeniach, iż analizowane zmienne są jedynie częścią większego zbioru możliwych zmiennych.

Podstawowym pojęciem tej teorii jest aspekt (*facet*). Aspekt jest to zestaw elementów (typów, klas, kategorii, atrybutów itp., takich jak np. płeć, wiek, wykształcenie) klasyfikujących obszar zainteresowania. Nie określają one, jaki jest ogół zmiennych, a jedynie nadają tym zmiennym strukturę. Aspekty definiują obszary, w których znajdują się zmienne niezależne. Rozróżnienia uzyskane dzięki nim są – z definicji lub na podstawie hipotezy badawczej – właściwe dla badań naukowych. Dobre aspekty powinny być jednoznaczne, tak by różni eksperci mogli rzetelnie zaklasyfikować zmienne będące przedmiotem badań (*items*) do tych samych aspektów. Ponadto powinny być nie tylko użyteczne pojęciowo, ale także umożliwić nadanie struktury charakteryzowanym danym. Pojedynczy element aspektu to jego wartość (*struct*) (np. dla płci: kobieta, mężczyzna; dla wieku: 12-15, 16-19,

1 Prezentowane badania były finansowane przez KBN w ramach grantu badawczego nr 1 H02A 002 15.

Korespondencję na temat artykułu proszę kierować pod adres: Małgorzata Przybyłek, Instytut Ekspertyz Sądowych im. Prof. Dra Jana Sehna, ul. Westerplatte 9, 31-033 Kraków, e-mail: mslawik@ies.krakow.pl.

20-24, 25-34, 35-49, 50 i więcej; dla wykształcenia: podstawowe, średnie, wyższe itd.). Kombinacja elementów aspektów, wziętych po jednym z każdego aspektu, określana jest jako profil wartości (*structuple; profile*) (np. kobieta, wiek 20-24, wykształcenie średnie; mężczyzna, wiek 25-34, wykształcenie wyższe). Ich przyporządkowania mają charakter opisów definicyjnych, a ich ocena opiera się na ich jasności semantycznej i użyteczności w budowaniu teorii. Przyporządkowania do profili wartości nie są przypadkowe, lecz wynikają z faktów empirycznych i rozumowania. Jasność profilu wartości częściowo odzwierciedla jasność aspektów, na których bazuje.

Początkowy dobór aspektów w dużej mierze zależy od wstępnej oceny osoby projektującej badania. Raz sformułowane aspekty nie muszą być niezmiennie; jeśli znajdują się alternatywy jaśniejsze znaczeniowo, prostsze w użyciu, powiązane z mniejszą liczbą wyjątków, lepiej pasujące do konstruowania danej teorii, wówczas takie definicje powinny być zaadaptowane.

Lepsze predykcje osiągane są dzięki wprowadzaniu dalszych kontrolnych aspektów, ale zwykle aspekty początkowe muszą w mniejszym lub większym stopniu być modyfikowane w miarę testowania ich użyteczności. Modyfikacje są również niezbędne, jeśli aspekty są semantycznie niejasne, co powoduje, że przyporządkowania profili wartości do aspektów nie są jednoznaczne. W sytuacji idealnej różni eksperci na podstawie aspektów powinni dojść do identycznych klasyfikacji danych. Jeśli tak się dzieje, to znaczy, że aspekty są przynajmniej koncepcyjnie użyteczne, gdyż gwarantują pewną pojęciową kontrolę nad ogółem rozważań. Ostatecznym pytaniem jest to, czy aspekty dają też kontrolę empiryczną; innymi słowy, czy profile wartości mogą być użyte do nadania struktury i organizowania obserwacji, czyli – czy wnoszą coś do teorii.

Zdanie mapujące (*mapping sentence*) ma postać definicji, która jest kombinacją języka formalnego i nieformalnego (rys. 1). Jej formalnymi elementami są aspekty. Części nieformalne często zawierają elementy badania, które nie są w danym momencie w obszarze zainteresowania. Stanowią one kontekst dla aspektów, dzięki czemu ich rola staje się jaśniejsza. Owe nieformalne części często odgrywają istotną rolę w badaniach zbiorczych (*cumulative*), gdyż ich wyjaśnienie daje zwykle naturalny punkt wyjścia do tworzenia dalszych strategii kontrolnych. Zdanie mapujące jest pełniejsze znaczeniowo niż prosty spis niepowiązanych aspektów i z tego powodu w łatwy i skoordynowany sposób wspomaga dalsze hipotezy.

Rys. 1. Zdanie mapujące dla aspektów (*facets*): organizacja zachowania, stosunek do ofiary i przeszłość sprawcy. Wartości (*struct*) to: o1 – o2, s1 – s2 oraz p1 – p3. Jednym z możliwych profili wartości (*structuple*) jest np. o1, s2, p1; w tym zdaniu mapującym możliwych jest 12 kombinacji wartości zmiennych, a tym samym 12 różnych profili wartości (oprac. na podstawie G. M. Godwin, 2000, s. 56, rys. 6.2).

Zdania mapujące służą do wyjaśniania aspektów pytania badawczego oraz ich ról z uwzględnieniem zakresu ich znaczeń. To, czy zdanie mapujące jest dobre, zależy od tego, czy dobre są jego aspekty. Jednak dobre zdania mapujące powinny spełniać jeszcze inne kryteria: wykraczać poza bezpośrednią zawartość – nie być zbyt konkretne i tworzone *ad hoc*, ale raczej bardziej abstrakcyjne, tak by mogły mieć zastosowanie dla szerszego zakresu zmiennych i dużej rozpiętości ich zawartości. Powinna istnieć również możliwość poszerzania i generalizowania zdań mapujących, a stąd – projektowania badań kumulacyjnych.

Konstruowanie zdań mapujących wymaga bardzo dobrego wglądu we właściwy przedmiot badań. Wstępne formułowanie zdań mapujących służy odpowiedzi na pytanie, jakie aspekty należy obserwować, jakich należy użyć rang i jak zakresy aspektów są powiązane z tymi rangami. Żeby jednak tym sposobem zdanie mapujące nie rozwijało się do zbyt dużych rozmiarów, stopniowo przeformułowywane jest w kierunku zwiększenia abstrakcyjności aspektów. Tak przeformułowane zdania mapujące mają ponadto tę zaletę, że można je zastosować do wielu sytuacji. Na przykład w badaniach Kernberga i współautorów (1972 – za: Borg, Shye, 1995) dotyczących tego, jakie zmiany u pacjenta wywołuje proces psychoterapii, tak złożone zmienne, jak te niezbędne do pomiaru zachowań i efektów terapii mogły być opisane jedynie przez 16 podstawowych aspektów i każda zmienna mogła być zdefiniowana w terminach tej podstawowej struktury. Było to możliwe dlatego, iż te 16 aspektów, z których żaden nie zawierał więcej niż 4 wartości, dało w efekcie ponad 278 miliardów możliwych kombinacji (profilów wartości). Jak podkreślają Borg i Shye (s. 55) „Z dobrymi aspektami nie powinno być zbyt trudne poklasyfikowanie nawet najbardziej kompleksowego zjawiska przy zastosowaniu tak szczegółowego systemu definicyjnego”.

Kumulatywne budowanie teorii stara się pogodzić z jednej strony pracę pojęciowo-definicyjną, a z drugiej badania empiryczne. Systemy definicyjne opisują i nadają strukturę ogółowi obserwacji, co jest niezbędne do testowania odpowiedniości tych definicji względem rzeczywistości, stąd obserwacje mogą prowadzić do modyfikacji definicji. Zdania mapujące są naturalnym punktem wyjścia do budowania modelu.

Zwiększenie formalności zdań mapujących automatycznie prowadzi do modelu matematycznego. W FT do takich modeli dochodzi się od podstaw, rozpoczynając od konkretnych rozważań dotyczących definicji i rozróżnień. Im wyższy jest stopień formalności zdań mapujących użytych przy projektowaniu obserwacji, tym większa jest rzetelność w konstruowaniu, przeprowadzaniu i opisywaniu obserwacji.

Celem tej teorii jest odkrycie odpowiedniości między aspektem systemu definicyjnego a aspektem

## SPRAWCY ZABÓJSTW W POLSCE

obserwowanych danych. Hipotezy odpowiedniości (*hypotheses of correspondence*) w FT z jednej strony zależą od wyboru sposobu definiowania, a z drugiej – od wyboru procedury analizy danych. W trakcie badań musi być jasne, według jakich kryteriów podejmowana jest decyzja co do tego, jakie osoby, pytania i odpowiedzi należą lub nie należą do obszaru zainteresowania oraz w jaki sposób należy losować próbki osób, pytań i dopuszczalnych odpowiedzi.

Użyteczną procedurą analizy danych empirycznych w FT jest m.in. niemetryczna, wielowymiarowa procedura skalowania – SSA (Multidimensional Similarity Structure Analysis). Pozwala ona na testowanie hipotez dotyczących współwystępowania każdej zmiennej z każdą inną zmienną (Salfati, Canter, 1999). Hipoteza zerowa jest taka, że nie istnieje żadna wyraźna relacja między zmiennymi.

Pierwszym etapem analizy danych jest określenie współczynników korelacji między wszystkimi zmiennymi. Są to współczynniki, które stosuje się do stworzenia przestrzennej reprezentacji relacji między zmiennymi.

W przypadku opisywanych tutaj badań macierz korelacji zbudowana jest z interkorelacji pomiędzy wszystkimi zmiennymi dotyczącymi miejsca zdarzenia lub zmiennymi odnoszącymi się do cech sprawcy. Do obliczenia korelacji zastosowano współczynnik korelacji Jaccarda, który pozwala określić proporcję współwystępowania wszystkich zdarzeń między dwiema dychotomicznymi zmiennymi (które kodowane są systemem zero-jedynkowym). Jeśli jednak obie zmienne są nieobecne w danym przypadku, nie powoduje to wzrostu współczynnika. Współczynnik ten wydaje się odpowiedni do tego typu badań, ponieważ to, że dana zmienna nie wystąpiła, może jedynie wskazywać, że nie została ona zakodowana, a nie że nie istnieje.

Procedura SSA operuje na wartościach macierzy korelacji. Celem tej techniki jest odnalezienie geometrycznej reprezentacji punktów w przestrzeni o określonej liczbie wymiarów. Każdy z tych punktów reprezentuje jedną zmienną, natomiast odległości między nimi odzwierciedlają wielkość korelacji w obrębie zestawu zmiennych. Im bliżej siebie znajdują się punkty, tym wyższa jest między nimi korelacja. W metodzie tej dąży się do osiągnięcia reprezentacji graficznej w przestrzeni o niewielu wymiarach. Zwykle poszukuje się prostego rozwiązania SSA, zaczynając od dwóch wymiarów. Jednakże wybór zbyt małej wymiarowości może spowodować utrudnienia w interpretacji, ponadto ustalenie rzeczywistych odległości między danymi może okazać się niemożliwe. Zmienne odzwierciedlone w przestrzeni SSA interpretuje się poprzez analizę poszczególnych rzutów wielowymiarowej przestrzeni.

Współczynnik alienacji (*coefficient of alienation*) wskazuje, na ile dobrze reprezentacja przestrzenna odpowiada przedstawionym w macierzy współwystępującym zmiennym. Im niższa wartość współczynnika alienacji, tym lepsze jest dopasowanie. Jednakże to, na ile dobre lub złe są reprezentacje, zależy od kombinacji ilości zmiennych, wielkości błędu w danych i logiki w strukturze interpretacji (Borg, Lingoes, 1987 – za: Salfati, Canter, 1999).

Analizując SSA, najpierw zwraca się uwagę na częstotliwość występowania poszczególnych zmiennych. Należy podkreślić, że nie musi istnieć zależność między współwystępowaniem zmiennych, widocznym w przestrzeni SSA, a ich częstotliwością. Specyfiką tego wykresu jest to, że zmienne występujące z dużą częstotliwością znajdują się w jego centrum, a zmienne występujące najrzadziej – na obrzeżach. W przestrzeni SSA możliwe jest narysowanie dokładnych obszarów częstotliwości. Taka spolaryzowana struktura wskazuje, że zmienne o wysokiej częstotliwości mają tendencję do cechowania wszystkich analizowanych zdarzeń, podczas gdy zmienne obserwowane rzadziej cechują pojedyncze zdarzenia. Zaletą takiej analizy jest to, że zmienne występujące rzadko nie są odrzucane jako nieistotne, co jest o tyle ważne, że właśnie te rzadsze zmienne wskazują na swoisty charakter różnych zdarzeń, pozwalając na ich różnicowanie. Zmienne znajdujące się w centrum wykresu wskazują natomiast na podstawową naturę zachowań w badanej próbie.

Kolejnym krokiem badania struktury zmiennych jest sprawdzenie, czy można podzielić je na regiony, u podstawy których leży wspólny temat. Region (*region*) definiuje się jako połączony zestaw punktów, jak np. wnętrze prostokąta lub koła. Każdy region reprezentuje inny element aspektu, to znaczy, że wszystkie punkty w obrębie danego regionu powinny dotyczyć tego samego elementu aspektu, a punkty w różnych regionach powinny się odnosić do różnych elementów aspektu; jest to tzw. hipoteza regionalna (*regional hypothesis*). Należy jednak odróżnić pojęcie regionu od pojęcia skupienia. W przypadku regionów odległość między dwoma punktami, na której opiera się podział na skupienia, nie ma znaczenia. Punkty mogą być bardzo blisko siebie, a pomimo to znajdować się w różnych regionach, lub być od siebie oddalone, a należeć do tego samego regionu. Podczas gdy odległości między punktami odzwierciedlają prawdopodobieństwo ich współwystępowania, podział na regiony wskazuje, że punkty w obrębie danego regionu są ze sobą związane np. wspólnym procesem psychicznym. Zmienne zlokalizowane w wyraźnej odległości od wszystkich innych w przestrzeni SSA sugerują bardzo specyficzny zestaw reakcji. Pusta przestrzeń dookoła nich świadczy o tym, że pokrewne im zmienne, które mogłyby wyjaśnić znaczenie tego tematu, nie zostały uwzględnione. Aby podział na tematy był użyteczny, musi być specyficzny, tzn. pojedyncza zmienna nie powinna mieć cech z więcej niż jednego z wyróżnionych tematów.

#### PRZYKŁAD ZASTOSOWANIA *FACET THEORY*

Na podstawie akt dotyczących 137 przypadków zabójstw popełnionych w Polsce między 1975 a 1995 rokiem określiliśmy 46 zmiennych dotyczących cech sprawców, ich motywacji oraz wyglądu miejsc zbrodni (pełne ich zestawienie znajduje się w Aneksie). Zgodnie z wymogami *Facet Theory*, zdanie mapujące odpowiadające założeniom niniejszych badań ma postać jak na rys. 1.

Analizie poddaliśmy dwie grupy zmiennych i przeanalizowaliśmy przestrzeń SSA zmiennych dotyczących przeszłości sprawcy, cech miejsca zbrodni oraz wszystkich analizowanych zmiennych. W każdym z nich nanieśliśmy obszary częstotliwości występowania zmiennych oraz podziały na regiony.

#### **Analiza zmiennych dotyczących przeszłości sprawcy**

Poddaliśmy analizie 13 zmiennych odnoszących się do przeszłości sprawców. Współczynnik alienacji Guttmana-Lingoesa dla analizowanych zmiennych wynosi 0,13, co świadczy o dobrym dopasowaniu przestrzennej reprezentacji zmiennych do wielkości współczynników korelacji.

Pierwszym etapem analizy było zanalizowanie częstotliwości występowania poszczególnych zmiennych (rys. 2).

Ich rozmieszczenie w przestrzeni SSA wskazuje, że dla całej badanej populacji charakterystyczne było, iż: socjalizacja sprawcy przebiegała nieprawidłowo [27], sprawca manifestował zaburzenia psychiczne [35], sprawca był znajomym ofiary [37]. Na ich podstawie można stwierdzić, że typowy dla badanej grupy sprawca manifestował zaburzenia przystosowania, zaburzenia psychotyczne lub zaburzenia osobowości, a ofiara zabójstwa była mu znana. Pełniejsze znaczenie tych zmiennych w poszczególnych przypadkach określono na podstawie pozostałych zmiennych.

Dalsza analiza tego wykresu pozwoliła podzielić przestrzeń SSA na dwa wyraźnie odrębne regiony, charakteryzujące sprawców bez przeszłości kryminalnej i mających przeszłość kryminalną (rys. 3).

## SPRAWCY ZABÓJSTW W POLSCE

Rys. 2. Przestrzeń SSA zmiennych opisujących styl życia sprawcy z naniesionymi obszarami częstotliwości występowania w badanej próbie

Zmienne opisujące sprawców bez kryminalnej przeszłości stanowią kontekst dla tych, które znajdują się w centrum wykresu. Sprawcy ci na ogół mają niskie wykształcenie i do chwili popełnienia zabójstwa nie wchodzili w konflikt z prawem. W grupie tej występowały przypadki prób samobójczych oraz zaburzenia psychiczne lub zaburzenia osobowości. Wspomniane zmienne sugerują, że do grupy tej należą sprawcy, którzy atakowali na ogół osoby znajome, dokonując zabójstwa z motywów emocjonalnych lub urojeniowych. Typowej dla całej badanej populacji zmiennej [27] w pierwszej grupie sprawców nie towarzyszyły inne zmienne mogące świadczyć o dużych zaburzeniach w przebiegu socjalizacji i funkcjonowaniu społecznym. Na tej podstawie można założyć, że ewentualne nieprawidłowości socjalizacji nie osiągnęły u tych badanych stopnia, który w znaczny sposób zaburzałby ich funkcjonowanie społeczne czy prowadził do kolizji z prawem. Ponadto zaobserwowane próby samobójcze oraz występowanie zaburzeń psychicznych lub zaburzeń osobowości sugerują labilność emocjonalną tych sprawców. Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych przez Gierowskiego (1989), owa labilność i pobudliwość emocjonalna, a także silne poczucie krzywdy, zazdrości, chęć zemsty lub też nasilenie się objawów zaburzeń psychicznych w pewnym momencie mogą prowadzić do zabójstwa dokonanego na bliskiej osobie, z którą sprawca pozostawał w długotrwałym konflikcie albo też która wywołała u sprawcy nagle spiętrzenie silnych negatywnych emocji. W przypadku tej grupy sprawców zabójstwo było zwykle ich pierwszym przestępstwem i czasami pierwszym agresywnym czynem w życiu, czynem z reguły nieplanowanym, do którego doszło w wyniku interakcji z ofiarą mającą dla nich duże znaczenie emocjonalne.

Rys. 3. Przestrzeń SSA zmiennych opisujących styl życia sprawcy z naniesionymi regionami

W części wykresu odnoszącej się do grupy sprawców z kryminalną przeszłością brak jakichkolwiek zmiennych wskazujących na istnienie bliskich, emocjonalnych relacji z ofiarą, jakkolwiek istnieje możliwość, że była ona znana sprawcy. Należące do tego tematu zmienne wskazują na nieprawidłowy przebieg socjalizacji tych zabójców, co podkreśla fakt ich karalności w okresie niepełnoletniości oraz pobyty w zakładach poprawczych i więzieniach.

W przypadku sprawców z tej grupy zabójstwo mogło być planowane (szczególnie dotyczy to zabójców seryjnych), możliwe jest też, że doszło do niego w wyniku stawianego przez ofiarę oporu lub dlatego, że niespodziewanie zjawiała się ona w miejscu popełnianego przez nich przestępstwa (Gierowski, 1989; 1993; Ressler i in., 1992). Tak więc została ona zabita nie z powodu silnych emocji przeżywanych przez sprawcę, ale dlatego, że postrzegał on ją jako przeszkodę do celu lub też chciał się pozbyć niewygodnego świadka.

Sprawcy ci zapewne od wczesnych lat sprawiali trudności wychowawcze. To, że łamali oni prawo już jako nieletni wskazuje, że w ich środowisku wychowawczym panowały warunki niesprzyjające prawidłowemu rozwojowi. Dalszy niekorzystny wpływ mogły wywierać pobyty w zakładach poprawczych i więzieniach. Istnieje także zależność między sytuacją życiową tych sprawców (trudnościami w zdobyciu i utrzymaniu pracy) a popełnianiem przez nich przestępstw. Można założyć, że zaburzony przebieg socjalizacji tych zabójców doprowadził do rozwinięcia się u nich psychopatycznej osobowości, skutkującej antyspołecznym zachowaniem (Jakubik, 1997). Możliwe jest również, że pierwotnym motywem popełnionego przez nich zabójstwa była kradzież lub rabunek, a na ich decyzję o popełnieniu zabójstwa wpłynęły nieprzewidziane okoliczności. W przeciwieństwie do grupy poprzedniej zabójstwo w przypadku tych sprawców zwykle jest kolejnym czynem przestępnym w ich życiu (w przeszłości dopuszczali się przestępstw przeciwko mieniu).

Instrumentalny charakter agresji tych sprawców, brak emocjonalnego stosunku do ofiary, ich niekorzystna sytuacja życiowa, a przede wszystkim duże prawdopodobieństwo psychopatycznych, socjopatycznych lub charakteropatycznych zaburzeń osobowości (Gierowski, 1989) zwiększają prawdopodobieństwo, że popełnią oni podobny czyn w przyszłości.

### Analiza zmiennych związanych z miejscem zabójstwa

Analiza cech miejsca zbrodni jest istotna z punktu widzenia procesu profilowania, gdyż dostarcza on informacji o stosunku sprawcy do ofiary, cechach jego osobowości mających wpływ na sposób zachowania się na miejscu przestępstwa czy też o celu, jaki chciał osiągnąć poprzez dokonanie zabójstwa (Canter, 1994; Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, Szaszkiewicz, 1995; Holmes, Holmes, 1996; Jackson, Bekerian, 1997; Ressler, 1997; Salfati, Canter, 1999; Godwin, 2000). Dlatego też przedmiot dalszych analiz stanowiło 26 zmiennych opisujących miejsce zabójstwa. Podobnie jak w przypadku zmiennych opisujących przeszłość sprawców, tak i tutaj współczynnik alienacji Guttmana-Lingoesa wynosi 0,13. Rysunek 4 przedstawia obszary częstotliwości

występowania tych zmiennych.

Rys. 4. Przestrzeń SSA zmiennych opisujących miejsce zabójstwa z naniesionymi obszarami częstotliwości występowania w badanej próbie

Najbardziej typowe dla badanej próby okazały się następujące zmienne: ciało znalezione w miejscu zamieszkania ofiary [1], ofiara zabójstwa znaleziona w miejscu zbrodni [2], obrażenia głowy i twarzy stwierdzone u ofiary [18], obrażenia tułowia/brzucha stwierdzone u ofiary [20]. Sugerują one, że w badanej populacji dominowali sprawcy działający z pobudek emocjonalnych (o czym świadczy m.in. rozległość zadanych ran), nie planujący swego czynu i nie próbujący przemieścić lub ukryć zwłok po dokonaniu zabójstwa. Rozmieszczenie pozostałych zmiennych w przestrzeni SSA wskazuje na występowanie dwóch wyraźnie różniących się od siebie tematów (rys. 5). W prawej części wykresu znajdują się zmienne świadczące o emocjonalnym działaniu sprawcy, a w lewej – zmienne świadczące o jego instrumentalnym działaniu.

Rys. 5. Przestrzeń SSA zmiennych opisujących miejsce zabójstwa z naniesionymi regionami

Charakterystyczne dla zmiennych opisujących grupę sprawców, których działanie miało charakter emocjonalny, jest to, że koncentrują się one niemal wyłącznie na rodzajach doznanych przez ofiary obrażeń i na typach broni, jaką posłużył się sprawca. Występuje tu wiele rozmaitych ran przy braku typowego narzędzia zbrodni. Zatem pierwotnym celem tych sprawców było wyładowanie nagromadzonych emocji, a nie zabicie ofiary. Zwłoki znajdowano zwykle w miejscu zabójstwa, często było to jednocześnie miejsce zamieszkania ofiary. Charakterystyczne w tej grupie jest to, że sprawcy jedynie czasami zasłaniali ofiarom oczy (zmienna [12]), co świadczy raczej o wyrzutach sumienia, wskazując tym samym na osobisty stosunek sprawcy do ofiary i emocjonalne podłoże zabójstwa (Ressler i in., 1992). Brak innych zmiennych mówiących o tym, że sprawca w jakikolwiek sposób manipulował przy zwłokach (prób ukrycia czy przemieszczenia zwłok) wskazuje, że nie realizował on poprzez zabójstwo innych celów (ekonomicznych czy seksualnych), nie było ono też racjonalnie przemyślane i zaplanowane, a sprawca nie zrobił nic, żeby ukryć przestępstwo.

Warto zwrócić uwagę, że obszar zawierający zmienne o największej częstotliwości występowania jest wyraźnie przesunięty w kierunku omawianego teraz regionu, co wynika ze specyfiki badanej grupy (dominacja sprawców działających z pobudek emocjonalnych). Stąd mimo że zmienne te występują bardzo często w całej badanej grupie, to jednak są bardziej typowe dla zabójców motywowanych emocjonalnie.

Jeśli chodzi o sprawców, których działanie było instrumentalne, wiele zmiennych świadczy o tym, że zabicie ofiary było jedynie środkiem do celu, jaki zamierzał osiągnąć sprawca. Dominują tutaj zmienne związane z seksualnym podłożem zabójstwa. Typową dla tej grupy sprawców ofiarą była kobieta, która w zdecydowanej większości przypadków została uduszona. Ślady spermy na zwłokach oraz występujące czasem obrażenia genitaliów są przesłanką seksualnego charakteru napaści. Poza samym aktem zabójstwa sprawcy rozbierali ofiary, niszczyli ich ubrania, układali zwłoki w określony sposób, zabierali należące do ofiary rzeczy osobiste lub umieszczali obce przedmioty w ciałach ofiar. Działania takie wskazują na występowanie u sprawcy rozbudowanych fantazji, treściowo związanych z czynem, w których ofiara odgrywała istotną rolę. Zabójcy ci niejednokrotnie również starali się ukryć zwłoki, co z jednej strony może wskazywać na instrumentalny stosunek sprawcy do popełnionego czynu i chęć uniknięcia odpowiedzialności, a z drugiej – sugerować kryminalną przeszłość sprawcy.

### **Analiza łączna zmiennych dotyczących miejsca zabójstwa i przeszłości sprawcy**

Przedmiot kolejnych analiz stanowiło wszystkie 46 zmiennych. Współczynnik alienacji Guttmana-Lingoesa w tym przypadku wynosi 0,18. Na rys. 6 przedstawiona jest przestrzeń SSA z zaznaczonymi obszarami częstotliwości występowania tych zmiennych.

W centrum wykresu znalazły się dwie zmienne ([2] i [18]) odnoszące się do najczęściej występujących cech miejsca zdarzenia oraz dwie ([27] i [35]) charakteryzujące typowego dla badanej próby sprawcę. Są one ze sobą tematycznie powiązane: cechują impulsywne, nie zaplanowane zabójstwo, którego sprawca nie próbował ani ukryć ciała, ani przenieść go w inne miejsce. Sąsiadujące z nimi zmienne dostarczają dalszego wyjaśnienia tego wzorca. Wskazują one na to, że w badanej próbie dominowały zabójstwa popełnione przez osobę znaną ofierze [37], a zabójca spowodował u ofiary rozległe obrażenia (zmienne [18] i [20]). Do zabójstwa doszło w trakcie interakcji między ofiarą a sprawcą, która doprowadziła do pojawienia się u zabójcy silnych negatywnych emocji, których sprawca nie był w stanie kontrolować (zmienne [27] i [35]).

Analiza SSA oraz wartości współczynników korelacji między wszystkimi uwzględnionymi zmiennymi pozwoliła na wyróżnienie trzech regionów. Pierwszy z nich obejmował sprawców działających z motywów emocjonalno-

## SPRAWCY ZABÓJSTW W POLSCE

urojeniowych, drugi dotyczył zabójców seksualnych, a trzeci – sprawców motywowanych ekonomicznie.

Rys. 6. Przestrzeń SSA wszystkich analizowanych zmiennych  
z naniesionymi obszarami częstotliwości występowania w badanej próbie

W jednej jej części SSA znajdują się wszystkie zmienne typowe dla zabójstw, do których doszło w wyniku silnych emocji przeżywanych przez sprawcę, z kolei po przeciwnej stronie analizowanego wykresu sąsiadują ze sobą zmienne charakteryzujące sprawców o motywacji seksualnej lub ekonomiczno-rabunkowej. Takie umiejscowienie zmiennych jednocześnie wskazuje, że między cechami sprawców i wyglądem miejsc zbrodni w przypadku zabójstw o podłożu seksualnym lub ekonomicznym a cechami zabójstw motywowanych emocjonalnie występują największe różnice, a tym samym – że istnieje bardzo małe prawdopodobieństwo, by cechy charakterystyczne dla zabójstw na tle emocjonalnym kiedykolwiek wystąpiły w przypadku zabójstw seksualnych lub ekonomicznych, i odwrotnie.

W grupie zabójców emocjonalno-urojeniowych znajdują się ci sprawcy, którzy kierowali się w swoim działaniu motywacją urojeniową [41], chęcią zemsty [43], poczuciem krzywdy [44] lub poczuciem zagrożenia i lęku [45]. Cechą wyróżniającą zabójców należących do tego tematu jest emocjonalny stosunek sprawcy do ofiary. Te cztery typy motywacji można zaliczyć do wspólnego tematu, gdyż w przypadku ich występowania zauważa się najwięcej podobieństw w sposobie działania sprawców oraz w rodzaju relacji łączącej ich z ofiarą (Szymusik, 1971a; Gierowski, 1989). Motywy te często także współwystępują w trakcie zabójstwa, np. chęć zemsty może współwystępować z zazdrością czy poczuciem krzywdy, a motywom urojeniowym może towarzyszyć patologiczne poczucie zagrożenia, zazdrość czy też chęć zemsty (Gierowski, 1989). Niewątpliwie także silne emocje mogą upośledzić zdolność poznawczej kontroli zachowania w sposób zbliżony do tego, jak to ma miejsce w przypadku zaburzeń psychotycznych (np. urojeń).

Rys. 7. Przestrzeń SSA wszystkich analizowanych zmiennych  
z naniesionymi regionami

Ciała ofiar tej grupy sprawców najczęściej znajdowano na miejscu zbrodni, którym zwykle było ich miejsce zamieszkania. U ofiar z reguły występowały rany zadane narzędziem znajdującym się na miejscu zdarzenia; zwykle był to nóż (rany klute i cięte) lub tępe narzędzie. Lokalizacja obrażeń nieco różnicuje sprawców kierujących się poszczególnymi motywami. Największą koncentrację urazów w obrębie głowy i twarzy ofiary można dostrzec w przypadku motywów urojeniowych, jak i wówczas, gdy sprawca powodowany jest chęcią zemsty. W przypadku zabójstw z chęci zemsty sprawca częściej posługiwał się nożem, podczas gdy dla sprawców działających z pobudek urojeniowych bardziej typowe było użycie tępego narzędzia. Z kolei sprawcy działający w poczuciu krzywdy oraz w poczuciu zagrożenia i lęku najczęściej posługiwali się nożem, a rozległe rany zlokalizowane były głównie w obrębie tułowia.

Najbardziej typowe dla całej badanej grupy były zabójstwa niezaplanowane, często jednorazowe, a rozległość doznanych przez ofiarę obrażeń sugeruje, że pierwotnym celem sprawcy było przede wszystkim odreagowanie emocji, a zabójstwo albo było przypadkowe, albo też zamiar zabicia ofiary pojawił się w wyniku eskalacji agresji u sprawcy już w trakcie zajścia. Ciosy zadawane były przypadkowo, miały na celu rozładowanie bardzo silnych negatywnych emocji, a nie zadanie śmierci ofierze. Rozległość obrażeń może z drugiej strony wskazywać także na to, że ofiara próbowała się bronić. Typowa dla zabójstw z zemsty i motywów urojeniowych koncentracja urazów w obrębie głowy i twarzy sugeruje, że sprawca był zdeterminowany, by zadać ofierze jak najpoważniejsze rany, a jego działanie było bardziej celowe (Gierowski, 1989). Uogólniając można stwierdzić, że do zabójstw na tle emocjonalno-urojeniowym dochodzi w rezultacie konfliktu sprawcy z ofiarą, który wywołuje u niego silne negatywne emocje prowadzące do zabójstwa (Szymusik, 1971a; 1971b; Gierowski, 1989; Ressler i in., 1992).

Analizując tę część przestrzeni SSA, można zauważyć pewną heterogeniczność wyróżnionego regionu.

Niewątpliwie mechanizmy zabójstw w przypadku motywów emocjonalnych i urojeniowych są nieco inne, jednak uwzględnione w niniejszych badaniach zmienne nie pozwoliły na wyodrębnienie czwartego regionu, charakteryzującego zabójstwa na tle urojeniowym. Stosunkowo duża liczba zmiennych, typowych zwłaszcza dla zabójstw emocjonalnych, i mało zmiennych sąsiadujących z motywacją urojeniową pozwalają przypuszczać, że nie uwzględniono wystarczającej liczby zmiennych typowych dla tej grupy zabójstw.

Do tematu zabójstw o podłożu seksualnym należą wyłącznie sprawcy kierujący się motywacją seksualną [40]. W tej części wykresu znajduje się dużo zmiennych opisujących wygląd miejsca zbrodni. Poza opisanymi wcześniej dwiema zmiennymi charakteryzującymi zdecydowaną większość sprawców z badanej grupy ([27] i [35]) brak zmiennych wskazujących na cechy charakterystyczne wyłącznie dla tej podgrupy (odpowiednie

zmiennie nie zostały uwzględnione).

Lokalizacja zmiennych opisujących zabójców działających z motywacji seksualnej wskazuje, że w tym przypadku sprawcę cechuje chłód uczuciowy, ofiara – zwykle kobieta – jest dla niego osobą obcą, jego stosunek do niej pozbawiony jest emocji, a zabójstwo ma charakter instrumentalny. Stosunkowo często popełniają oni zabójstwa wielokrotnie (zmienna [3]). Dla sprawców z tej grupy charakterystyczne są próby ukrycia zwłok. Ofiary często znajdowano częściowo rozebrane lub – rzadziej – nagie, a na zwłokach lub w ich pobliżu stwierdzano obecność spermy. Rzadkie były urazy głowy, natomiast dominowały obrażenia genitaliów. Przyczyną zgonu w przeważającej części przypadków było uduszenie.

W przypadku sprawców na tle seksualnym zabójstwo nie wynika z zaistnienia trudnej, konfliktowej sytuacji (jak ma to miejsce w przypadku zabójstw motywowanych emocjonalnie i urojeniowo), ale raczej ma związek z funkcjonowaniem osobowości tych sprawców i deprivacją określonych potrzeb (Gierowski, 1988; 1989). Ofiara nie ma dla zabójcy znaczenia jako osoba, sprawcy ci zwykle poszukują określonego typu ofiary, która ma spełniać pewne kryteria wyglądu czy rodzaju wykonywanego zajęcia. Ma to dla nich znaczenie symboliczne i jest silnie związane z przeżywanymi przez nich bardzo rozbudowanymi fantazjami. Zabójcy z tej grupy niejednokrotnie próbowali ukryć zwłoki, co wynikało z chęci zatuszowania zabójstwa lub – jak w przypadkach nekrofilii – przechowania zwłok. Niektóre z rzadko występujących zmiennych, takich jak stosowanie więzów, umieszczanie obcych przedmiotów w ciele ofiary, zabieranie osobistych rzeczy należących do ofiary (niekoniecznie wartościowych), przebijanie jej czy układanie ciała w określony sposób (*staging*), reprezentują zachowania sprawcy wykraczające poza działania niezbędne do pozbawienia ofiary życia. Są one tym samym unikalną, stałą cechą zachowania zabójcy, przejawem personalizacji miejsca zbrodni (Douglas, Munn, 1992a; 1992b; 1992c), mogą być również symbolicznym rytuałem bazującym na rozbudowanych fantazjach sprawcy (Szymusik i in. 1988; Gierowski, 1989; Douglas, Munn, 1992a; 1992c; Hazelwood, Dietz, Warren, 1992; Ressler i in., 1992; Canter, 1994).

Do tematu zabójstw o podłożu ekonomicznym należą wyłącznie sprawcy kierujący się motywacją ekonomiczną [42]. W tej grupie brak charakterystycznych zmiennych dotyczących narzędzia zbrodni, co wskazuje, że nie ma tu konkretnego sposobu popełnienia zabójstwa (Ressler i in. 1992) lub też odpowiednie zmiennie nie zostały uwzględnione. Obrażenia u ofiar koncentrują się głównie w obrębie głowy, rzadziej występują obrażenia tułowia. Ze względu na rodzaj kierującej nimi motywacji można założyć, że popełnienie przestępstwa poprzedzone jest jego zaplanowaniem (Szymusik, 1971a; Gierowski, 1989), a dobór ofiary i miejsca zbrodni również nie jest przypadkowy. Koncentracja obrażeń w obrębie głowy może przy tym świadczyć o planowaniu zabójstwa i wyraźnej chęci zadania śmierci ofierze.

Typowe dla całej badanej grupy zaburzenia socjalizacji sprawców znajdują tu potwierdzenie w kolejnych zmiennych, które wskazują, że sprawcy z tej podgrupy zwykle mają kryminalną przeszłość – byli karani sądownie w okresie pełnoletności, przebywali w zakładzie poprawczym i/lub w więzieniu, często byli bezrobotni. W porównaniu z pozostałymi podgrupami zabójców sprawcy kierujący się motywacją ekonomiczną stosunkowo najrzadziej manifestowali zaburzenia psychiczne lub problemy z kontrolą. Charakterystyczny jest brak zachowań koncentrujących się na ofierze – jak w przypadku tematu drugiego – oraz przeżywania silnych emocji związanych z ofiarą – jak w temacie pierwszym (Ressler i in. 1992).

## WNIOSKI

Podstawowym celem niniejszego artykułu było zaprezentowanie nowej metodologii badań empirycznych (*Facet Theory*). Umożliwiła ona wyodrębnienie charakterystycznych cech zabójstw, powiązanych z szeroko rozumianymi cechami sprawców i wyglądem miejsc zbrodni. Wyróżniliśmy trzy odrębne typy zabójstw:

1. Zabójstwa o podłożu emocjonalno-urojeniowym, które nie mają cech planowania i popełniane są w wyniku sytuacji konfliktowej na osobie znanej sprawcy. Zabójca posługuje się przedmiotem znajdującym się na miejscu zbrodni, a jego celem jest odreagowanie silnych negatywnych emocji.
2. Zabójstwa o podłożu seksualnym, których sprawcy – dążąc do zaspokojenia przeżywanego fantazji – poszukują kobiet spełniających określone przez nich kryteria; traktują swe ofiary w sposób instrumentalny i mają tendencje do popełniania serii podobnych zabójstw. Bezpośrednią przyczyną śmierci zwykle jest uduszenie.
3. Zabójstwa o podłożu ekonomicznym, których sprawcy – w przeszłości karani często już jako nieletni – wybierają swe ofiary spośród osób znanych lub zupełnie obcych i nie popełniają zabójstwa w typowy sposób.

## BIBLIOGRAFIA

## SPRAWCY ZABÓJSTW W POLSCE

- Borg, I., Lingo, J. C. (1987). *Facet Theory: Form and content*. New York: Springer-Verlag. [Za:] C. G. Salfati, D. V. Canter, *Differentiating stranger murders: Profiling offender characteristics from behavioral styles*. *Behavioral Sciences and the Law*, 17, 391-406.
- Borg, I., Shye, S. (1995). *Facet Theory: Form and content*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Canter, D. (1994). *Criminal shadows*. London: HarperCollins Publishers.
- Douglas, J. E., Munn, C. (1992a). Violent crime scene analysis: Modus operandi, signature, and staging. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 61, 2.
- Douglas, J. E., Munn, C. M. (1992b). Modus operandi and the signature aspects of violent crime. [W:] R. K. Ressler, J. E. Douglas, A. W. Burgess, A. G. Burgess (red.), *Crime classification manual* (s. 259-268). London: Lexington Books.
- Douglas, J. E., Munn, C. M. (1992c). The detection of staging and personation at the crime scene. [W:] R. K. Ressler, J. E. Douglas, A. W. Burgess, A. G. Burgess (red.), *Crime classification manual* (s. 249-258). London: Lexington Books.
- Gierowski, J. K. (1988). Osobowość i procesy motywacyjne sprawców zabójstw seksualnych. *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, 19, 217-230.
- Gierowski, J. K. (1989). *Motywacja zabójstw*. Kraków: Akademia Medyczna im. Mikołaja Kopernika (mps pracy habilitacyjnej).
- Gierowski, J. K. (1993). Motywacyjna rola lęku w genezie zabójstw. *Psychiatria Polska*, 27, 1, 5-17.
- Gierowski, J. K., Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Szaszkiwicz, M. (1995). Niewykorzystane możliwości psychologii śledczej – rola psychologa w typowaniu sprawców przestępstw z użyciem przemocy. *Prokuratura i Prawo*, 5, 30-36.
- Godwin, G. M. (2000). Hunting serial predators. *A multivariate classification approach to profiling violent behavior*. Boca Raton: CRC Press.
- Hazelwood, R. R., Dietz, P. E., Warren, J. (1992). The criminal sexual sadist. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 61, 2.
- Holmes, R. M., Holmes, S. T. (1996). *Profiling violent crimes. An investigative tool*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Jackson, J. L., Bekerian, D. A. (1997). Does offender profiling have a role to play? [W:] J. L. Jackson, D. A. Bekerian (red.), *Offender profiling. Theory, research and practice* (s. 1-7). Chichester: John Wiley & Sons.
- Jakubik, A. (1997). *Zaburzenia osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Kernberg, O. F., Burstein, E. D., Coyne, L., Applebaum, A., Horowitz, L., Voth, H. (1972). Psychotherapy and psychoanalysis. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 36, 1/2. [Za:] I. Borg, S. Shye, *Facet Theory: Form and content*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Ressler, R. K. (1997). Criminal personality profiling. *Z Zagadnień Nauk Sądowych*, 35, 19-41.
- Ressler, R. K., Douglas, J. E., Burgess, A. W., Burgess, A. G. (1992). *Crime classification manual*. London: Lexington Books.
- Salfati, C. G., Canter, D. V. (1999). Differentiating stranger murders: Profiling offender characteristics from behavioral styles. *Behavioral Sciences and the Law*, 17, 391-406.
- Szymusik, A. (1971a). Motywy zabójstw a osobowość sprawców. *Przegląd Lekarski*, 9, 578-581.
- Szymusik, A. (1971b). Z badań nad psychopatologią zabójców. *Przegląd Lekarski*, 8, 529-531.
- Szymusik, A., Leśniak, R., Gierowski, J. K., Leśniak, E. (1988). Zaburzony psychicznie przestępca seksualny. *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, 19, 231-244.

## ANEKS

### Zmienne opisujące miejsce zbrodni:

1. Ciało znalezione w miejscu zamieszkania ofiary
2. Ofiara znaleziona w miejscu zabójstwa
3. Sprawca zabił kilka ofiar
4. Ofiara była kobietą
5. Sprawca ukrył ciało tak, by zapobiec jego odkryciu
6. Sprawca ułożył ciało ofiary w nienaturalnej, niezwyklej pozycji
7. Ofiara była związana
8. Ofiara była uduszona
9. Rany zadane bronią palną
10. Rany zadane nożem
11. Rany zadane tępym przedmiotem
12. Ofiara miała zasłonięte oczy
13. Ofiara w chwili znalezienia była naga
14. Ofiara w chwili znalezienia była częściowo rozebrana
15. Sprawca ponownie ubrał ofiarę
16. Sprawca zniszczył ubrania ofiary (zdjął, zdarł lub odciał części ubrania)
17. Sprawca zabrał przedmioty osobiste należące do ofiary inne niż części ubrania, niekoniecznie wartościowe (np. zdjęcia, prawo jazdy, biżuterię)
18. U ofiary stwierdzono obrażenia głowy/twarzy
19. U ofiary stwierdzono obrażenia ramion/dłoni
20. U ofiary stwierdzono obrażenia tułowia/brzucha
21. U ofiary stwierdzono obrażenia tułowia/pleców
22. U ofiary stwierdzono urazy genitaliów
23. U ofiary stwierdzono obrażenia nóg

MAŁGORZATA PRZYBYLEK, MICHAŁ SLAWIK, JÓZEF K. GIEROWSKI

- 24.Miała miejsce napaść seksualna (pochwowa, odbytowa lub oralna)
- 25.Obecność spermy w otworach ciała ofiary, na jej ciele lub w pobliżu ciała
- 26.Sprawca umieścił obce obiekty w ciele ofiary (inne niż penis)

**Zmienne opisujące cechy sprawców:**

- 27.Socjalizacja sprawcy przebiegała nieprawidłowo
- 28.Sprawca był bezrobotny
- 29.Sprawca miał niskie wykształcenie
- 30.Sprawca mieszkał z ofiarą
- 31.Trudności i konflikty sprawcy w wojsku
- 32.Sprawca był karany przed uzyskaniem pełnoletności
- 33.Sprawca karany sądowo w okresie pełnoletności
- 34.Sprawca przebywał w zakładzie poprawczym i/lub w więzieniu
- 35.Sprawca przejawiał zaburzenia psychiczne lub zaburzenia osobowości
- 36.Sprawca próbował popełnić samobójstwo przed czynem i w związku z nim
- 37.Sprawca znał ofiarę
- 38.Sprawcę łączyła relacja intymna z ofiarą (współmałżonek lub konkubent)
- 39.Sprawca był krewnym ofiary

**Zmienne opisujące motywacje zabójstw:**

- 40.Motywacja seksualna
- 41.Motywacja urojeniowa
- 42.Motywacja ekonomiczno-rabunkowa
- 43.Chęć zemsty
- 44.Poczucie krzywdy
- 45.Poczucie zagrożenia i lęku
- 46.Motywacja emocjonalna (łącznie: chęć zemsty, poczucie krzywdy oraz poczucie zagrożenia i lęku)